

Стојан Бербер
ДНЕВНИК
О
ДОБРИЦИ БОСИЋУ

Уредници

Владимир Јерковић

Зоран Колунџија

Рецензенти

Проф. др Драгољуб Гајић

Проф. др Милош Ђорђевић

СТОЈАН БЕРБЕР

ДНЕВНИК
О
ДОБРИЦИ ЋОСИЋУ

ПРОМЕТЕЈ / ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА „КАРЛО БИЈЕЛИЦКИ“
Нови Сад / Сомбор

*Предај се, срце моје,/ Доста смо се борили./
Нека се мој живот заустави./ Нисмо били млакоње./
Урадили смо што смо могли...*

Анри Мишо (Добрица Ћосић)

УПОЗНАВАЊЕ ПИШЧЕВОГ ДЕЛА И ВИЂЕЊЕ ПИСЦА

Добрицу Ћосића као писца упознао сам преко романа „Далеко је сунце“, који сам читао као гимназијалац почетком шездесетих година, мада је штампан далеке 1951. године, кад сам био основношколац у Станишићу и више склон Ћопићевим приповеткама и његовом Николетини Бурсаћу. Од малена сам растао и на народној епској поезији, на песмама Змај-Јовиним, на причама Петра Кочића и његовом Давиду Штрпцу, па ме роман „Далеко је сунце“, посвећен, како наводи писац, „Мојим ратним друговима борцима Расинског партизанског одреда“, није својом озбиљношћу претерано одушевљавао. Као гимназијалац био сам опредељен за савременију литературу, и читалац Црњанског, Вељка Петровића и Иве Андрића, па ме Ћосићев роман терао на размишљање како се остваривала партизанска борба (по причи рођака партизани беху „шумци“, како су с почетка називани и четници). Партизански одред, притиснут на Јастрепцу већом немачком силом и снагама колабораната, доноси одлуку, на предлог комесара, да се премести у друга подручја и избегне уништење. Томе се супротставља Гвозден, заменик команданата, сељак и стари комуниста, који се сломио на страдањима невиног

становништва, па тражи да се партизански одред расформира и не делује све док постоје репресалије окупатора да се за једног рањеног Немца убије 50 Срба, а за убијеног Немца 100 Срба, што нигде у Европи није постојало. Због таквог става Гвозден бива стрељан у страху да би могло доћи до подвајања одреда.

Као млад гимназијалац склон левичарењу нисам био склон да правдам Гвоздена, мада сам га делимично разумевао. А литерарне квалитете одмереног штива стављао сам у нижи ранг у поређењу са Ћопићевим емотивним и лаким реченицама, пре свега у обимном роману „Пролом“. Младалачки ум је више био склон сагледавању укупне епске приче и преузимању слике јуначких појединаца, него двоумљењу о етичности поступака идеолошки расцепљених личности.

Накнадно читајући Ћосићев роман увиђам да је то недорађено штиво, како и иначе често бива са романом првенцем. Он заостаје по снази иза најбољих Ћосићевих дела, али опстаје као сведочанство партизанске борбе и страдалничког жртвовања народа крушевачког краја у борби против фашистичко-нацистичког освајача. То је истовремено и приказ српских деоба, које ће посебну драматику достићи у роману са тим именом. На једној страни партизани, а на другој не само Немци као снажна оружана сила, него и недићевци, љотићевци и четници, сви уједињени против комуниста. Роман је оправдано заслужио у том времену значајну читалачку пажњу, али и пажњу једнопартијске власти јер је јасно глорификовао антифашизам и сликовито писао о надљудским напорима бораца за слободу (према сунцу које се тек назире), иако је први пут поставио питање оправданости жртава због злочиначких одмазди непријатеља. Ни композицијом, ни стилски роман није на значајнијој висини, па остаје питање зашто Ћосић није накнадно, у пуној зрелости као писац, изменио и дорадио ово своје делце, а – могао је.

Стилски је уочљиво да, на пример, често непотребно употребљава заменицу „он“, јер је у претходној реченици већ јасно означио о коме се говори. И да је повремено могао да говор у перфекту замени говором у презенту, што би дало још снажнији утисак приче. Штиво оптерећује и велик број архаизама, провинцијалних речи и турцизама, због чега је неопходно сачинити речник мање познатих речи. Личности, главни носиоци радње, могле су да, осим комесара Павла и командира Вука, буду још упечатљивије оцртане, само да им је поклоњено више пажње (и Гвозден, и Уча, и појединци партизани), а поједине личности, укомпоноване као споредне, могле су да буду још чвршће повезане са основном драматиком романа (курир Јован, партизан Јевта, Малиша...).

Описи душевних стања још су неизнијансирани у мери како ћемо то наћи у каснијим Ћосићевим делима, а ни описи природе немају ту снагу, мада се већ назире рука талентованог писца, као што је у овом лирском примеру:

*Лепа је ноћ у моравској долини кад месечина засје
снежна поља. У тамним сенкама брестова и јасенова
ућуће се села и задремају умором равнице. Ноћ модρε
труди прислони на планине, задрхти од додира њихових
оштрих рубова и засветлуца плавим ђинђувима. Месец
пође уз Мораву, завири у попољаке, и све до зоре брчка по
реци беле руке. Морава шуми, љућећи се на тајнове и ус-
таве воденица, и по чиставе ноћи кикоће се на месец шр-
чећи по сирудовима. Јасноребац љуштило проишће своју
модру већу, а Гоч се појури и приђе ближе.*

Занимљиво је да аутор повремено покушава да убаци и некакву сентенцу, што код читаоца побуђује радозналост и питање да ли се тиме жели да се подигне ниво филозофске мисаоности дела. Као пример наводим неколике:

Чим војска окрене леђа нејријашељу – више није војска; И јунаштво има границе; У рату су попови јачи од

памети; У лукавству су злочинци вештији; Историја је суров формалиста, њу занимају велике цифре и велики догађаји; Руке уверљивије од речи исказу љубав; У свим несрећама жене су најнесрећније; Велике одлуке најчешће се брзо доносе, – о њима се увек више мисли после по пре доношења; Човек се најчешће бори баш против оних слабости код других које и сам има; Јунаштво из поноса и части је најлепше и најређе; Покоравање је закон рата; У рату људи брзо старе; Сили се памет приклања.

*

У поређењу са романом „Далеко је сунце“ роман „Корени“ (1954), награђен „Нин“-овом наградом, зграбио ме је оберучке док сам га читао почетком шездесетих година као ученик сомборске Гимназије. Ту повест о Прерову и породици Аћима Катића (коју ће аутор пратити и касније у својим романима), поетски интонирану, као у једном даху извајану, посебно сам ценио због лепоте песничког језика (*„Пободох се уз последњу реку. Ниједан фењер није ранио ноћ, ниједна лампа. Вешар је у канијама, па ни он не злочини...“*).

Накнадним прочитавањем и обнављањем схватам да се тим романом објавио будући велики писац Добрица Ћосић. Значајан отклон је учинио према првом роману: ово штиво је исписала талентована, надахнута рука. Казује о коренима грађанске класе у Србији. Богата сељачка породица Катића, окосница приче, из Прерова код Паланке (Велика Дренова код Трстеника), која је засновала своју моћ на стицању похајдученог претка Василија и воденичара Луке Дошљака, сва је у растрзању: син Ђорђе је несрећан јер нема деце са женом Симком, а син Вукашин, париски ђак, правник, „одметнуо“ се у грађане и не следи радикалску мисао свог оца Аћима, па му као либерал постаје и политички противник. Аћим, чија се моћ заснива на новцу и на ножу искуственог слуге и бунтовни-

ЋОСИЋ

Љупица Ћосић

КОРЕНИ

БИГЗ

ка Николе, диже са сељацима побуну, коју власт крваво гуши. Симка остаје трудна са слугом Толлом Дачићем и рађа сина Адама, којег ни Симкин свекар ни муж не прихватају све док у општом помору не умре Симка, а Адам, упркос болести, остаје жив. Тако ће се наставити опет лоза Катића, али сада уз помоћ својих слугу Дачића.

О „Коренима“ записује књижевни критичар Борислав Михајловић Михиз и следеће:

Компонован оригинално и интересантно, са прологом и епилогом Николиног лейтмотива и четири главе, од којих свака траје по четрдесет осам саати, роман формално обухвата период од неких седам година, да би ванредно конструисаним подземним сондама ступио корене до почетка века.

Време у роману, садашње, испреплетено је прошлим, ретроспекције су честе, као што су испреплетена и казивања јунака, па и времена којима се јунаци служе истог трена: час говоре у трећем лицу, а одмах, понекад у истој реченици, казују у презенту.

Смела и занимљива композиција захукталог романа!

Ово је најпесничкији српски роман!

Ево неколико песничких слика:

Туја муњава у уском кошу ребара, сћењућом туњем и кожом, а кеса с дукаћима прљи кожу и жуљи ребра. Крикање асуре и шкрипа кола неоподношљиво шутиње у бубним ойнама, нараслим, великим као надуване јајде; воловски палци шоћу по штрбуху. Дивље крушке и дренови поред пута нишу се, померају, приближују, црни су од уљена, ујарак су осути жишјама што нечујно шрне у тминни по којој вешар, обрадован снегом, лако и вешто скаче с тране на трану, па се дугим рукама без зглобова и костију хвата за чуперке дрвећа и љуља, ипак, увек млад и најбржи.

И још:

Под спорим корацима снег ошћу љуто шкрипи. Кроз слећену помрчину ниједна мисао не може да ступи жилицу. Јасенови узалудно чекају вешар. Не виде се тарава

ждрела оцака. Зірушало се небо над Преровом. Тойло је само у кућњацима замуслих паса.

Па:

Руке висе и вуку се за њим као свенула и ишчуљана раж. Мукло нариче фењер и кукају лампе прићечене мраком.

И појединачне реченице севну с времена на време метафорично:

Милунка се шромо извуче из собе, удављена у скуњама...; По дугом ћушању капље расипљен восак; Зірушало се небо над Преровом; Сељаци српозима кољу кукурузе; Јасенови се окитили вревом чавки; По селу су пси призли шмушаву помрчину.

А колико се у првом роману клонио еротских сцена, заустављајући се само на наслуту, толико је овде ерос заузео неколико вредних страница, у којима се слика однос Ђорђа и његове стрине и однос Симке и Толе Да-чића. Ево дела еротске сцене Толе и Симке:

Кораци су крчкали у шушкању миша и сувих транчица, право на њу. Знала је чији су: он корача увек тако као да ће после сваког корака да сстане. Застрејела је тек кад је он дуже постајао, ослоњен на њу брзим дисањем, па је шчепао за обе мишнице и привлачио на труди да малакше у његовој снази. Ошмала се, бојала се да је јачи, хтела да га шуче по свем шоплијем дисању што је ситало као сув песак и шкрипало на вратницима уским вешру...

Односно:

Под њом се земља обрушавала, она се широваливала и опеш падала на плећке што су њечиле жедну и угажену ледину. Сви су се гласови подавили у њој. Дуго је поштрајало док је, као из њене главе, поново забрундао Ђорђе „секиром ћу главу да ти смрскам“, за шренушак се зирчила, па се свесније понудила шоме што је ломи и сиптире, и све му је мало, и све хоће више и још више, све више, а она је свесно

бивала све несвеснија, не бој се, шапћуће му, и себи, да што дужи траје, она жели да он дође са секиром, и да их секиром, сад ће их секиром исећи, замахује секиром, бели се и лећи, лећи у њене очи, њеним ногама, крстима, жилама, кичмом и распрскава се у утробу. Мрак.

Запажају се и ретке, повремене, сентенце, исказане од јунака романа:

Кад мењаш ођишће, и нарав ти се мења; Срамота се не брише срамотом; Ништа се не сврши онако како је почело; Онај што има пара, има и брига; Брије су ти као вода: дођу и прођу.

Писац користи и знатан број старих речи, архаизама и провинцијализма (симит, гица, окламиши, голокотре...), чије се значење најчешће разуме, али би било корисно да се на крају књиге убудуће донесе речник тих мање познатих речи, што би појединим читаоцима олакшало њихово потпуно разумевање.

На крају, да забележим и следеће: након „Корена“ чуло се да је Добрица Ћосић наслоњен на руског писца Леонида Леонова и његов стил. Па сам узео Леонова, његов роман „Лопов“, и увидео да има сличности по топлоти и емотивности казивања, али да је све остало друкчије, односно да је реч о два самосвојна аутора, која се местимично додирују, али и у много чему разликују.

*

Добрицу Ћосића први пут сам видео и слушао у пролеће 1961. године, у Сомбору, у великој сали Дома ЈНА, када је гостовао са својим тадашњим пријатељем Оскаром Давичом, већ прослављеним песником и романописцем. Пред препуном великом салом грађана Добрица је представљао свој нов роман „Деобе“, читајући пролог о ножу, а Давичо своју нову књигу песама „Каирс“.

Сећам се да сам на крају промоције, као гимназијалац који је и сам почео да пише белетристику (па при-

премао за матурски рад и сопствени роман „Вртлози“, о Далматинцима у Македонији између два светска рата) и уређивао омладински месечни лист „Покрет“ (уз свесрдну помоћ професора Саве Лозанова и Миодрага Милановића), када су постављана питања слушаца, послао, на цедуљици, кратко питање Давичу, чије сам стваралаштво ценио, зашто се у његовој новој књизи налазе и неке старе песме, само под другим именом, а што сам био приметио читајући их. Тада је Давичо одговорио необичном фразом, која је требало да буде, ваљда, вицкаста, а која ме је разочарала: „Слушалац пита како бих се осећао да сам на његовом месту, а он на мојем.“

На крају школске године, у јуну, требало је да од Школског комитета Народне омладине добијем на поклон књигу за свој рад у омладинској организацији и за успех у школи, па ме је Стеван Галовић, млађан омладински председник, припитао какву бих књигу волео да имам, а ја сам, устручавајући се, прословио да бих желео „Деобе“, нов роман Добрице Ћосића, то дело необичне композиције о четницима и грађанском рату, сјајног језика и стила Галовић се није повукао пред предлогом који је обухватао тротомно дело и ја сам „Деобе“ добио, а у посвети је писало (хиперболски) да се додељује за „гигантско четворогодишње залагање на свим пољима делатности, не само у школи већ и ван ње“.

Тако се Добрица својим делом уселио у моју скромну библиотеку и у мој живот.

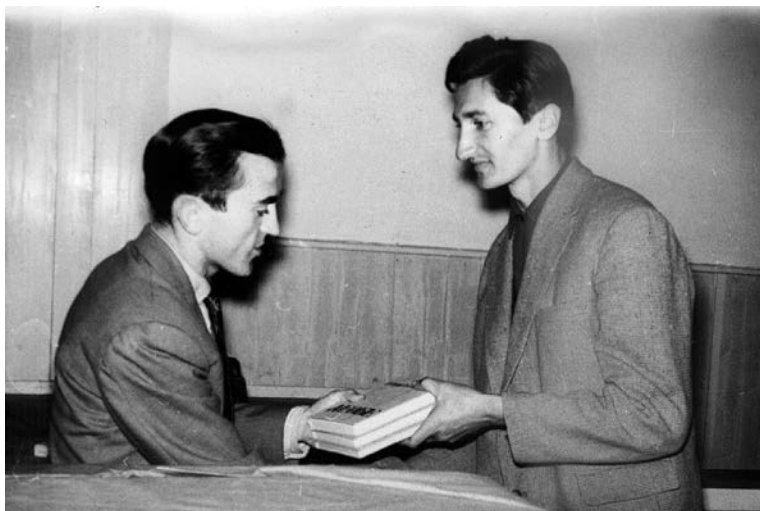
*

„Деобе“ су својом појавом огласиле да је реч о моћном аутору, од којег се могу очекивати снажна дела и још већа обогаћивања српске књижевности.

Писање романа је започето, како сведоче датуми у књизи, 1955. године, а завршено тек 1960. А следеће године награђен је „Нин“-овом наградом.

Добрица Ђосић

ДЕОБРА

Примање „Деоба“ у сомборској Гимназији 1961. г.

Први роман у том тротомном циклусу о четницима у Другом светском рату на тлу Србије, у пределу моравском, најопширнији је, а састоји се из увода (Недоумица) и два поглавља: Откриће и Разлози.

Недоумица почиње речима:

Када ћу, осуђен, да се најнем и поћурим над празним свеском, над толиким празним свескама које треба испуништи некаквим смислом, у овом времену које ће морати да се памти и по несвршеним пословима. Годинама узмичем и бежим, увек лицем окренути тихом поразу. Докле ћу да варам то мораће?

А завршава се после неколико страница:

Хоћу ли имати моћи да видим истину, и ону коју ће видети наши потошци, више својим животом но књијма?

Да ли онај који је четничштво гледао само суженом зеницом за нишан има око за истину иза барикаде?

Може ли онај коме је савест била да буде противник – сада да буде сведок, судија?

Поглавље Откриће одсликава немачко уништавање села Трнова: након што су партизани (комунисти) Душана Катића (унук Аћима Катића) убили неколико Немаца, следи освета – село је спаљено (осим куће богатог Уроша Бабовића), а народ, мушкарци, жене и деца, утеран у цркву коју окупатор минира, а могуће преживеле и бегунце потом стреља пушкама и митраљезима (један од ретких који се спасава је Урошев син Милош). Читава сцена се одиграва као масовка у грчким античким трагедијама, у говору мноштва.

У поглављу Разлози сви четнички јунаци налазе своје разлоге зашто приступају том покрету. Урош Бабовић ступа у колаборацију са Немцима и организује четнички покрет како би уништио партизанае и тако спречио даље окупаторске покоље српског народа, а истовремено спасао своје имање. Постаје војвода Планински, а помажу му Бата Павловић, београдси опозициони политичар, и Коста Цветић, официр који прво приступа партизанима ради бробе против Немаца, а онда се враћа у четничке редове и поступа по наредби штаба Драже Михаиловића.

Од осталих личности четничког покрета посебна пажња поклања се Љубиши Дачићу, унуку Толином (из романа „Корени“), јеромонаху Гаврилу, свештенику четничком, Лазару Обичном, четнику који је оличење ножа, Милету Савковићу, распусном сину локалног имућног сељака, и Младену Ракићу, београдском студенту, који је идеолошки носилац антикомунистичке идеје.

Партизани и њихове вође (Душан Катић, командант, Милош Бабовић, командир) нису на директној сцени: они су мање-више невидљиви четнички непријатељи, које оптика писца додирује само кроз четничку визуру.

Први напад четника на партизане (бољшевике), као своје главне непријатеље, изводи се, издајом Гавриловом, у преровском манастиру у који су се склонили партизански рањеници, што се слави као велика победа, мада партизански покрет није уништен.

Роман је сложена композициона творевина, са доста типичних драмских реплика (често и без навођења имена јер се из смисла изреченог види ко говори), са много солилоквија и међусобних сукоба главних актера. Стилски је то модерно унапређење Ћосићевог дотадашњег речника, са бројним описима природе, људи, стања духа, и са повременим изостављањем интерпункције, а све одаје утисак задиханости приче.

Ево једног описа уништавања Трнавe:

Они, Немци, зелени и неми, говоре само кажијирсџиима на окидачима, с кундацима неодвојиво срасли, и сџоро, корак по корак за својим џисима, заједно с њима заривају се у село, у шљиваре, у сењаке, у сулуда и крашџка бежања, да нишџа не промакне, да се све похваџа. На оне који не мирују, џу иде су се зашџекли у недељу и свануђе, џунишџају џсе, смирују их меџком, полажу на земљу; она је њихова иначе, и увек сељачка, од Адама; оне који се понадају да је сџрах бржи од меџка сџижу рафалом. Муницију не шџеде, има је много више неџо народа у џуњевиџа и шајџачаџа. И жене, рађају бунџовнике и хране џарџизане. И децу, расту да наследе очеве, курири су, извидници. И краве, хране их. И коње, поносе се њима. И овце, облаче их. И џешлове, рано их буде. И џсе, јављају им да беже. И вође, ако није узрело. Све.

И ево другог, описа људи у цркви:

Црџва се сџално џуни народом из свешџосџи, из смрџи и џуџџаве. Сунџе наваљује на враџа, захваџа и део приџраше, само похваџани се сџасавају, беже из свешџосџи, шџскају у шџаму, свечани и избезумљени, и шџо су живи и шџо улазе у џлач.

С крова и зигова цркве помакоше се сенке храстова и млаз светлости кроз високи и уски прозор пробѣ у цркву, кос, блистав, туст, дошаче се другој зиди, ивицом паде на полијелеј, засу ја, зајали и оштра над главама косих, ка олтару занесених верника. Сној светлости пренерази људе, наду и сузе; главе се искрећу увис, ка пред светлости што постоје прешња, велика ојмена ту пред олтаром. Гледају у светлост, у оштрије у полијелеју; краћка и свирепа сећања на венчања, славе и кришћења. Клонулост хвата, нико не би ни стоји даље, ни стоји ближе светлости која пресеца и дели цркву. Али с враћа се шискају, стално придолазе, крика иконошас, клаће се кандила, иконе треба зигове. У олтар неће, оштри се, турају назад, немо шутиће боса стојала по каменом поду цркве. Зинуше, преснуше олтарска враћа, зајлака деша.

Жено, најоље из олтара.

Морала сам, хтедох да ми ја удаве.

Сукњо, не појани место на које до данашњеј дана никад ниси ступила.

Убијање партизанских рањеника и болесника слика се и оваквим згомиланим речима и узвицима учесника:

Држ' ја живој. Доле четници издајници. Чивути. Усташе. Живела слобода. Кошљци. Хоћеш Штаљина, хоћеш колхоз, у цркву си дошао да се букариш. Слуго немачка. Јао, браће. Ја сам, стириче. Бем ти круну. Бем ти твоју пешокраку. Бем ти краљицу, јсино немачка, кукавицо, слуго. Мајко моја. Голик ћеш да будеш комесар. Побеге женска. Петар. Слобода. Живела Србија. Подофициру, још је жив. Кољи. Кољи.

Један од класичних примера драмских дијалога налази се при крају књиге, када војвода Планински сазнаје да му је син отишао у партизане:

Улази мајор Цветић, прилази му, леда ја зајанено, изјубљено, прешеће: